

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TARP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

MYKOLAS RÖMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ

Česlovas Laurinavičius

Koks motyvas galėjo skatinti Mykolą Römerį, kilmingą Lietuvos lenką, liūdnei pagarsėjusiame lietuvių konflikte su lenkais užimti tvirtą ir nuoseklią proletuvišką poziciją, priešingą absoliučiai daugumai kitų jo luomo bei kultūros atstovų?

Gali pasirodyti paradoksalu, bet taip kelti klausimą (ir rašyti šį straipsnį) provokuoja kone „išankstinis žinojimas“, kokio atsakymo galima tikėtis. Būtent, kad Römerio poziciją lėmusi jo, kaip istorinės Lietuvos piliečio, pareiga. O tai reikėtų suprasti kaip tęstinio ryšio, egzistuojančio tarp nepriklausomos tautinės Lietuvos valstybės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, dar vieną patvirtinimą. Vadinasi, ir mes visi – lyg kokie Römerio vaikaičiai – besą tų pilietinių tradicijų nešiotojai bei puoselėtojai.

Deja, teiginys apie istorinės Lietuvos tradicijų perimamumą, dar neseniai keltas kaip rimtų studijų hipotezė arba kaip nesirealizavusi istorinė galimybė, teiginys, priminęs tragiškus revoliucinių epochų padarinius kažkada didingai ir savo įvairiautiškumu unikaliai LDK, pagaliau teiginys, žadinęs netikėtas intelektualines bei moralines asociacijas, – toks teiginys pastaruoju metu gerokai subanalėjo. Ir neretai galima pastebėti, kad Lietuvos pilietinių tradicijų paveldas imamas traktuoti kone kaip administracinė priemonė „nepiliečiams“ arba „netikriems piliečiams“ drausminti.

*Omnis novitas nocet in vulgo**, – pasakytų, ko gero, Römeris, kuris, būdamas ištikimas savo demokratijos principams, yra ne sykį taikliai apibūdinęs inertiškos arba nuo idėjų apkvaitusios masės primityvumą bei destruktivumą. Tačiau šiuo atveju, regis, ne viskas gerai ir akademiniam Olimpe.

Iš teorijos žinome, kad pilietinių santykių pagrindas yra laisvų žmonių sutartis deleguoti dalį savo teisių bendrai valdžiai. Be abejo, deleguojančių kvota ir santykis su valdžia gali būti įvairūs, tačiau visais atvejais būtinas individo valios absoliutumumo supratimas. Tai Vakarų Europoje nusistojęs principas. O jo tradicija Lietuvoje buvo išplitusi tiek, kiek dėl

unių su Lenkija Lietuva galėjo atlikti Vakarų civilizacijos forpostu Rytuose vaidmenį.

Kita vertus, galimos skirtingos laisvų piliečių susibūrimo aplinkybės. Vienu atveju – kaip Šiaurės Amerikoje, kur kolonistai kone racionalaus eksperimento būdu įgyvendino socialinių mokslų maksimas. Kitu atveju – kaip Europoje, kur pilietinės visuomenės augo veikiau natūraliai, per ilgą istorinį procesą. Pažymėtina, kad europinio varianto atveju visuomenę siejantys ryšiai yra ne tik horizontalūs (pagrįsti teisiniais aktais), bet ir vertikalūs (nulemti istorinės atminties), vadinasi, jų nutraukimas suponotų juo skausmingesnę revoliuciją.

Šiuo trumpu ekskursu į teoriją mes apčiuopiame vieną iš jautresnių Lietuvos istorijos problemų – pilietinės tradicijos raidą, kuriai tyrinėti, atrodo, dar nėra pasirengta net sąvokų lygmeniu**. Kadangi Rōmeris kaip, regis, niekas kitas pasitarnavo teisinės bei politinės minties plėtojei Lietuvoje, kas savaime ugdė pagarbą sąvokai, jos maksimaliam adekvatumui tam, ką ji žymi, todėl šiame straipsnyje grįšime prie Rōmerio rašytinio palikimo, kad pamatytume, kokią prasmę jis teikė sąvokoms *Lietuvos valstybingumo tradicija, pilietybė, tauta*. Ir jeigu pastebėsime mūsų minties nukrypimą nuo Rōmerio, tegu tai būna impulsas tolesniems tyrimams.

* * *

Nėra abejonės, kad Rōmerio tautiniam bei pilietiniam apsisprendimui didelę įtaką darė istorinės Lietuvos palikimas, jos kultūrinė bei politinė tradicija. Tačiau aišku taip pat, kad nuosekliai priimant istorinės Lietuvos tradiciją negalėjo būti konflikto su tokia pat Lenkijos tradicija. Abi tos tradicijos pačios savaime apskritai nereikalavo skirtumo ar ribų tarp jų fiksavimo¹. Ir būtų pakankamai sudėtinga suteikti joms ženklinę atpažinimo išraišką. Arba pereinant į atskirybių kalbą – atsakyti, pavyzdžiui, į tokį klausimą: ar Rōmeris 1915 metais stodamas į lenkų legionus jautė kokį nors moralinį diskomfortą.

Vis dėlto galima pateikti keletą faktų, kurie lyg indikatoriai ims tuos skirtumus liudyti bei ryškinti. Tik visais atvejais nereikėtų užmiršti metodologiškai būtino aiškumo bei pasitikrinimo – ar apie tos pačios prasmės reiškinius kalbama.

*Kiekviena naujovė minioje darosi kenksminga.

**Tai liudytų kad ir istoriko Rimanto Vėbros kreipimasis į jaunesnius kolegas aptarti nacijos, tautos, politinės tautos sąvokas (R. Vėbra, „Ar gali būti tauta daugiatautė?“, *Literatūra ir menas*, 1994 02 12, nr. 7).

¹A. Kulakauskas, „Lenkiškai kalbanti Lietuvos bajorija lenkų ir lietuvių nacijų formavimosi laikotarpiu“, – *Jaunųjų istorikų darbai*, VI knyga, Vilnius, 1987, p. 125–129.

Atskaitos tašku galėtume imti įdomų faktą – Römerio 1916 m. kovo mėnesį rašytą memorandumą vadinamajam *Naczelnny Komitet Narodowy*, t. y. lenkų politiniam centrui Austrijoje-Vengrijoje. Tą memorandumą Römeris parašo sužinojęs apie Vokietijos planus atkurti Lenkijos valstybę įtraukiant į ją ir buvusios LDK kai kurias polonizuotas teritorijas – pirmiausia Vilnių. Memorandume Komitetas raginamas nedalyvauti LDK skaldyme. Motyvai iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti geopolitiniai, mat Lenkija, sujungusi tik polonizuotas rytines teritorijas, prarasianti likusius didelius LDK plotus, leisianti Rusijai priartėti prie etnografinės Lenkijos širdies ir galų gale tapsianti visiškai priklausoma nuo Rusijos bei Vokietijos.

Tačiau Römeris siūlo ne siekti bet kokia kaina istorinių Lietuvos teritorijų iki buvusių 1772 m. sienų, o priešingai – eventualiai net visai jų atsisakyti. Geriau Lietuva teliksianti po Hohensollernų (Hohenzolernų) skeptru, nei būsianti suskaldyta. Kita vertus, Römeris abejoja istorinės Lietuvos gyvybingumu ir galėjimu egzistuoti kaip nepriklausoma valstybė. Vadinas, neatmetama ir jos suskilimo galimybė. Tačiau Römerio memorandumo *raison d'être* yra kitur – Lenkija privalanti atsisakyti bet kurių bandymų pajungti tas teritorijas.

„Aš sakau, – rašo Römeris, – solidarumas ir jokių būdu ne pajungimas, kuris sukeltų skilimą, sukilimą ir abipusę neapykantą, kas būtų naudinga mūsų priešams ir Maskvai ypač... Aš kartoju ir pabrėžiu žodžius *unija* ir *solidarumas*, kas yra priešinga tapatumo, aneksijos ir pajungimo koncepcija. Tik laisvės, savivokos ir aktyvumo dėka Lietuva, Rutenija* ir, gal Dievas duos, Latvija, atsirėmusios unijoje į Lenkiją, galės tapti užtvara Rusijai“².

Tuo tarpu savo garsiajame dienoraštyje Römeris jau neturi jokių iliuzijų dėl LDK kaip vientisos struktūros išlikimo. Štai, pavyzdžiui, 1917 m. sausio 20 d. rašytame lape skaitome, kad LDK irimo procesas kritinį tašką pasiekęs dar 1905 metais, kai iš tos struktūros (kurią Römeris vadina vietiniais lenkais – tuteišais) galutinai išsiskyrusios trys savarankiškos tautos – lenkai, lietuviai ir baltarusiai. Beje, Römerio nuomone, lemtingą postūmį struktūrai iširti (o ne transformuoti) davęs ne lenkų, eventualiai baltarusių, bet lietuvių tautos susiformavimas. Kita vertus, pasak Römerio, tai buvęs natūralus modernių laikų procesas, juolab kad ir iki tol LDK neturėjusi stipresnio valstybinio susilydymo. Todėl Römeris savo dienoraščio puslapiuose dėmesį koncentruoja į kylančias dėl LDK suirimo problemas, ieškodamas jų sprendimo arba bent švelninimo³.

Tiesą sakant, tos paieškos pastebimos jau Römerio veikale „Litwa“ (išleistame 1908 m.); regis, apskritai tam tikslui veikalas ir parašytas, nors oficialiai skirtas lietuvių tautinio atgimimo istorijai. Nes XIX a. pabaigos–XX a. pradžios procesai ir ypač 1905 m. revoliucija padėjo Römeriui išvystyti pagrindinius grėsmingai besiformuojančio lietuvių-lenkų konflikto kontūrus, o būtent: a) lietuviybės ideologijos teiginiai, kaip reakcija į unijinę tradiciją, suteikia lietuvių tautiniam judėjimui antilenkišką pobūdį**; b) lietuvių judėjimui apsibrėžus teritoriškai, lenkai Lietuvoje ir ypač Vilniuje pasijunta esą „svetimam“ krašte; c) lietuvių judėjime pasireiškusias tendencijas ieškoti sąjungininkų Rusijos administracijoje Lietuvos lenkai supranta kaip mirties žnyplės sau; d) lenkų reakcija į lietuvių judėjimą absoliučiai negatyvi – jam net nepripažįstamas autentiškas statusas ir traktuojamas jis kaip „dirbtinis“ (t. y. kaip rusų intriga).

Taigi Römeris knygoje „Litwa“ imasi įrodyti, kad lietuvių judėjimas esąs natūralus ir demokratiškas, o to judėjimo aspiracijos – racionaliai pagrįstos (nes, pavyzdžiui, Vilniaus ryšys su etnografinė Lietuva įrodomas keletu parametrų: istoriniu, etnografiniu, ekonominiu, geografiniu, geopolitiniu ir pan.). Paskirų lietuvių veikėjų apeliacijos į Rusijos valdžią, Römerio nuomone, nekeičiančios tautos judėjimo esmės, nors pačios savaime ir „niekšiškos“. Konstatuodamas keblumus, kylančius dėl tos aplinkybės, kad lietuvių apibrėžta etnografinė Lietuvos teritorija su Vilnium apima didelę dalį nelietuvių, Römeris tačiau mato išeitį – tai politinės tautos principas. Tas principas, pasak Römerio, remiasi krašto pilietybe, todėl apima visus teritorijos gyventojus nepriklausomai nuo skirtumų. Būtent politinės tautos principas***, Römerio nuomone, buvęs fiksuotas

*Rutenija M. Römeris vadina nelietuviškas LDK žemes.

²W. Sukiennicki, *East Central Europe During World War I: From foreign domination to national independence*, New York, 1984, p. 134–136.

³M. Römer, „Dziennik“, LMAB, f. 138-2245, p. 134–136, t. XIX, užrašo data – 1917 m. sausio 20 d., p. 36.

**Ryškiausias iš tų teiginių – kad Lietuvos unija su Lenkija buvusi klaida.

***Samprata *politinė tauta* Römerio darbuose gali būti įdomi ir kiek kitu aspektu. Römeris ja susieja gyventojus su teritorija, nes tik tokiu būdu, jo nuomone, įmanomas aukščiausias valstybinės galios – imperiumo įgyvendinimas. Tačiau Römeris pabrėžia, kad imperiumas vykdomas ne teritorijos, o žmonių atžvilgiu. Priešingu atveju būtų tik teritorijos valdymas – *domenii possessio*: „Teiginys, kad valstybės santykis su teritorija yra asmeninio, o ne daiktinės teisės pobūdžio yra viena svarbiausiųjų moderniojo teisės mokslo išvadų“, – rašo Römeris (žr.: M. Römeris, *Valstybė*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 51). Ši mintis, atrodo, gali būti naudinga vadinamajai krajovcų savimonės struktūrai rekonstruoti. Jeigu krajovcų savimonę laikysime politiniu reiškiniu, tokiu atveju jos negalėtų paaiškinti vien „meilė kraštui“, t. y. ryšys su teritorija. Būtina ir visuomenė, laikui bėgant suaugusi su ta teritorija.

lietuvių judėjimo kulminaciniu momentu – Didžiojo Vilniaus Seimo rezoliucijoje (1905 m. gruodis), nes joje pasisakyta už laisvą plebiscitinį jungimąsi⁴.

Teigiamai įvertinęs Seimo rezoliuciją, Römeris tačiau griežtai atskiria ją nuo vadinamojo lietuvių memorandumo Rusijos vyriausybei, nes pastarajame unijinė tradicija traktuojama kaip „nužudžiusi lietuvišką dvasią“, o apibrėžtoje etnografinėje Lietuvoje (su Vilnium) esantys baltarusiai bei lenkai – kaip nutautinti lietuviai. Römerio nuomone, memorandumas reiškias ne pilietinį apsisprendimą, bet lietuviškąjį imperializmą.

Čia, remdamiesi naujais kolegų tyrinėjimais, galime pastebėti, kad mėginimas atskirti Seimo rezoliuciją nuo memorandumo vertintinas kaip tendencija – jau vien dėl tos priežasties, kad abu dokumentai buvo rengiami tų pačių žmonių⁵. Matyt, Römerio sąmoningai siekta paryškinti lietuvių judėjime slypinčias dvi potencialias alternatyvas: vieną, suponuojančią susitarimą, o kitą – prievartą. Pats Römeris, be abejo, pasisako už susitarimą, tačiau ne neigdamas lietuvių judėjimą kaip tokį, o priešingai – teigdamas jį, nors ir puikiai suprasdamas to judėjimo konfliktą su senąja tradicija*.

Lietuvių spaudoje Römerio veikalas buvo įvertintas teigiamai. Visų pirma dėl to, kad jame pripažinta etnografinės Lietuvos koncepcija. „Varpas“ pabrėžtinai citavo Römerio žodžius, kad

„šiandieninė Lietuva – tai esanti nebe senovės Didžioji Lietuvos Kunigaikštija, kurion įeina, be tikrosios Lietuvos, dar ir Baltoji Rusija, – bet etnografiškoji Lietuva, susispietusi po atgimimo ir prinokusi gana prie savotiško plėtojimosi“.

Laikraščio nuomone, tie žodžiai reiškia, kad Römeris nesilaikąs „lenkų prietarų, kokia turėtų Lietuva būti“, nes jam rūpinti „tikrai lietuvių tauta“⁶.

Čia galima pažymėti, kad pačių lietuvių požiūris į istoriją nebuvo nuoseklus. Tais atvejais, kai iškildavo santykio su kitomis LDK tautomis arba su Lenkija klausimas, paprastai vadovautasi revoliucine nuostata: „mes istorijos atsisakome“. Bet kai reikėjo ginti teises į Vilnių, parankiausias buvo „istorinės sostinės“ argumentas. Toks istorijos „dvejiniškas“ vedė į teorinius sunkumus, kūrė savotiškas antinomijas, kas, beje, komplikavo Lietuvos klausimą ir praktiškai: Vakarų diplomatų atskaitose iš Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpio gana nereta pastaba, kad su lietuviais „negalima susikalbėti“.

Po dramatiškų ir gal lemtingų 1918–1919 m. įvykių, kai Lenkija nesulaikė nuo jėgos prieš Lietuvą vartojimo, lietuvių-lenkų konfliktas tapo chronišku tarpvalstybiniu karo židiniu. Römeris ryžtingai stoja lietuvių pusėn. Atsikėlęs į Kauną, jis imasi aktyvios valstybinės ir švietėjiškos veiklos, be kita ko, pradėdamas rašyti fundamentalius veikalus teisės teorijos klausimais⁷. Tuose savo veikaluose Römeris stengiasi pagrįsti Lietuvos tautinės valstybės su Vilniūm teisėtumą. Jis tai daro toliau racionalizuodamas Lietuvos valstybės pagrindus – įrodinėdamas juos lyg geometrijos teorema. Nes, jo nuomone, būtent tokia Lietuva – etnografinė su Vilniūm – būtų buvusi neišvengiamai visuotinai pripažinta, jeigu būtų vadovautasi protu ir gera valia⁸.

Tačiau negalėtume pasakyti, kad racionalizuojant Lietuvos valstybės pamatus Römeriui pavyksta panaikinti lietuviybės doktrinos antinomijas. Greičiau priešingai – jos tik dar labiau išryškėja. Pavyzdžiui, Römeris netapatina demokratijos su tautine demokratija, kas patraukia dėmesį bendrame lituanistikos fone. Atrodo net, kad Römeriui ne tiek svarbus tų antinomijų panaikinimas, kiek tam tikro santykio su jomis formavimas. Galbūt tiesiog refleksijos formavimas – refleksijos ne tik intelektualinės, bet ir moralinės.

Römerio darbuose, rašytuose tarpukario laikotarpiu, išlieka „Litwa“ veikale iškelta alternatyva: pilietinė sutartis arba pajungimas. Tik tai alternatyvai Römeris įveda naujų sąvokų: tauta (*populus*) ir sociokratinė tauta. Pirmoji žymi klasikinės demokratijos visuomenę; antroji – valstybės pajungimą vienos tautos interesams, t. y. valstybės pavertimą tos tautos savotiškais namais, kitoms tautoms suteikiant tik įnamio statusą. Pastarojo modelio įsivyravimą Lietuvoje Römeris traktuoja kaip neišvengiamą būtinybę, o demokratinio modelio šalininkus vadina naiviais⁹. Vis

⁴M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908.

⁵E. Motieka, „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei“, – *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 199–229.

* Aišku, gali būti vertas dėmesio ir toks faktas: lietuvių memorandume iš Rusijos vyriausybės reikalauta, kad caro manifestuose nebūtų vengiama minėti Didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulo. Tačiau tą reikalavimą interpretuoti kaip LDK tradicijos priėmimą, regis, būtų per drąsu. Be to, tai primintų Römerio griežtai sukritikuotą valstybinio imperiumo tapatinimą su domenu (plačiau žr.: M. Römeris, *Valstybė*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 3–51).

⁶[E. K.], „Mūsų knygos. Litwa. M. Römer“, *Varpas*, 1908, nr. 41(76).

⁷M. Römer, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. I dalis. Valstybė*, t. 1–2, Kaunas, 1934–1935; M. Römer, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. II dalis. Konstitucinės institucijos. Suverenitetas*, t. 1, Kaunas, 1939.

⁸M. Römeris, *Valstybė*, t. 2, Kaunas, 1935, p. 225–240.

⁹M. Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, t. 1, Kaunas, 1937, p. 30.

dėlto net ir tokioje tikrovės padiktuotoje vertinimų skalėje autoriaus akademinė pozicija neabejotinai lieka demokratijos naudai. Tai liudija viso jo rašytinio palikimo dvasia.

Dėmesį patraukia ir Lietuvos konflikto su Lenkija aprašymas. Nors Römeris griežtai ir aistringai kritikuoja Lenkiją už jos imperializmą Lietuvos atžvilgiu, vis dėlto ta jo kritika kitokia nei tipinė lietuvių interpretacija. Römeriui Lenkija – ne „amžinas“ priešas, o priešas lyg ir per klaidą ar per nesusipratimą. Kita vertus, Römeris nevengia kritikos ir Lietuvai dėl jos vieno ar kito politinio žingsnio. Tai ypač krinta į akis tais atvejais, kai visi kiti lietuvių autoriai – ir vadinamieji sovietiniai, ir tautiniai – lyg susitarę klausimą arba nutyli, arba pateikia jį, galima sakyti, išimtinai Lietuvos naudai ir Lenkijos nenaudai. Pavyzdžiui, Römeris, regis, vienintelis iš „prolietuviškos“ orientacijos autorių, vertina kaip klaidingą žingsnį 1920 m. rugsėjo mėn. Vilniaus prijungimą prie Lietuvos „bendrais pagrindais“¹⁰ (t. y. pagal sutarties su Sovietais dvasią, o ne pagal Spaa konferencijos nutarimą). Taigi šiuo ir kitais panašiais atvejais Römeris tarsi žadina lietuvišką politinę mintį iš patriarchalinio snaudulio, neleidamas jai pasiduoti pražūtingo solipsizmo kerams.

Tačiau istorinių tradicijų perimamumo klausimu Römeris stengiasi likti griežtas:

„Mano supratimu, – rašo jis, – mūsų nepriklausomos Lietuvos valstybė iš esmės nėra istorinės Lietuvos tęsa. (Ne tas pats kaip Prancūzija, Ispanija, Didžioji Britanija ar net Lenkija). Moderniosios nepriklausomos Lietuvos tikslas – grynai nacionalinis (tautiškas)“¹¹.

Beje, Römeris, regis, nelinkęs tapatinti istorinio paveldo su pilietiniu. Matyt, dėl to, kad pirmasis gali identifikuotis ir mito forma, o antrasis turėtų reikštis teisiniais gyventojų santykiais.

Taigi Römeris nepriklausomą Lietuvą laiko valstybe, nutraukusia ryšį su pilietine tradicija ir kuriančia naują tradiciją. Tuo tarpu Lenkijai, pasak jo, perimamumo ryšį daugmaž pavyko išsaugoti, ir tai iš dalies paaiškintų, kodėl į ją palinko dauguma istorinės tradicijos auklėtinių iš Lietuvos.

Pats Römeris pasielgė priešingai. Tad galėtume daryti prielaidą, kad jo apsisprendimą lėmė ne tiek imanentinė savastis, kiek racionaliai išmąstyti motyvai. Kokie gi?

Į šį klausimą kol kas atsakymo galime ieškoti tik hipotetiniais samprotavimais. Ir vis dėlto pamėginsime:

1. Römeris – kaip ir daugelis lenkų – suprato, kad Lenkijos valstybė, nors ir atkurta savo etnografinėje teritorijoje, bet suspausta dviejų kaimynų, Rusijos ir Vokietijos, visiškos laisvės neįgis. Todėl suprantamas Lenkijos suinteresuotumas Lietuva kaip vieninteliu istoriniu sąjungininku.

2. Tačiau Römeris, kaip labai nedaugelis lenkų, gerai suprato buvusios LDK gyventojų, ypač lietuvių, mentalitetą ir žinojo, kad tie gyventojai eis į sąjungą su Lenkija tik laisvai, lygiateisiškai apsisprendami – o turint minty konkrečią situaciją – ir su protekcijos sąlyga. Lenkijai vartojant jėgą, jie ne tik kad nepaklus, bet greičiau mesis į Rusijos glėbį – jau vien dėl to, kad santykis su pastarąja neturi pilietinio apsisprendimo tradicijos ir, vadinasi, morališkai neįpareigoja. (Žinia, kad, Lenkijai pavartojus jėgą prieš Lietuvą, taip ir atsitiko.)

3. Lenkijos politikai laikantis doktrinos palaužti lietuvius spaudimu, o Lietuvai savo ruožtu įsikibus į vadinamąją Maskvos–Berlyno ašį, nesunkiai galima buvo numatyti, kad konfliktas atves į abiejų valstybių žlugimą. Iš tokios padėties Römeris mato išeitį – visomis jėgomis atsiduoti lietuvių politiniam teisiniam švietimui. Nes, nors Lietuva atsisakė istorinės tradicijos, kurti pilietinę visuomenę galima buvo ir nauju „racionalizuotu pagrindu“.

Mentalinis artėjimas, o tiksliau – grįžimas prie europinės tradicijos, galima buvo tikėtis, švelnins lietuvių ir lenkų konfliktą. (Juk santykis su antinomijomis – kultūringumo kriterijus.) O tokioje perspektyvoje ir LDK tradicija gal virs nebe vien Römerio bei dar vieno kito krajovco savastimi.

Tačiau, kaip žinome, pilietinio susitarimo nebuvo. Tad ar dabar gali būti santykis su LDK pilietine tradicija kitoks nei Mykolo Römerio?

¹⁰ Ibid., p. 141.

¹¹ Ibid., p. 19.